

Олександр Даниленко

ЗАКОРДОННІ ПРЕДСТАВНИЦТВА УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВНИХ СПІЛОК У 1920-х РОКАХ: СТРУКТУРА, ПОВНОВАЖЕННЯ, ШТАТИ, ДІЯЛЬНІСТЬ

Статтю присвячено вивченню особливостей діяльності закордонних представництв українських кооперативних спілок у 1920-х роках.

Ключові слова: *кооперація, кооперативні спілки, Коопукр, УСРР.*

Український кооперативний рух має давню історію, організаційні форми якого сягають середини XIX ст.¹. Вони висвітлювалися в окремих книгах, статтях до 1917 р., знайшли належне відображення в ґрунтовній монографії І. Витановича², а за роки незалежності України навіть визначився окремий напрям в історіографії соціально-економічних проблем розвитку українського суспільства. Пріоритетним є дослідження основних видів української кооперації – споживчої, сільськогосподарської, кредитної³, її ролі й місця у виробництві продукції, навіть у соціально-культурній галузі⁴, але поза увагою істориків залишаються надзвичайно важливі аспекти її міжнародної діяльності: участь у роботі Міжнародного кооперативного альянсу, інституційне представництво українських кооперативних спілок закордоном, їх зовнішня економічна діяльність.

Враховуючи недостатнє вивчення проблеми функціонування закордонних представництв українських кооперативних спілок у 1920-ті роки, навіть у літературі того часу, що зосереджувалася переважно на загальних питаннях розвитку зовнішньої торгівлі⁵, автор виокремив організаційно-функціональний аспект становлення об'єднаного представництва українських кооперативних центрів у Лондоні й Берліні, оскільки першими вони постали саме там, створивши передумови для самостійного виходу радянської України на західноєвропейські ринки. Важливо з'ясувати відносини кооперативних закордонних представництв із Торгпредствами УСРР і СРСР, між українськими й російськими кооперативними спілками, що представляли економічні інтереси власних організаційно-господарських систем і республік загалом, виявити позицію радянського уряду України, лідерів кооперативних спілок та їх закордонних представників стосовно самостійної експортно-імпоротної діяльності кооперації.

В архівних фондах кооперативних організацій збереглися важливі документи й матеріали (службове листування, річні звіти про роботу Лондонського й Берлінського представництв, їх штатний розклад, протоколи засідань Бюро представництв та акціонерів), а також фонди спеціальних

виробничо-збутових кооперативних спілок, без яких вивчення діяльності закордонних представництв було б неможливим. Офіційна статистика не відслідковувала їх роботи, а періодична преса обмежувалася лише хронікою подій про участь у Міжнародному кооперативному альянсі, скликання загальних зборів акціонерів тощо.

На початку 1920-х років комуністичний режим прагнув максимально використати потенціал міжнародних контактів для досягнення власних зовнішньополітичних завдань – «експорту революції» й ствердження в громадській думці зарубіжного світу власної легітимності. Зовнішні контакти українських громадських об'єднань значною мірою залежали від партійно-державних структур, підпорядковувалися пріоритетам «світового комунізму». Водночас, вони формували громадську думку в Україні та за її межами в потрібному більшовицькому режимові ключі. Важливість зовнішніх контактів української кооперації розглядалася насамперед з точки зору можливого посилення позицій комуністів у Міжнародному кооперативному альянсі (МКА).

Проте, коли ще діяли воєнно-комуністичні принципи управління економікою, виникла конфліктна ситуація стосовно визнання правових підстав для представництва інтересів кооперації закордоном. З лютого 1920 р. Головний кооперативний комітет при Наркомпроді РСФРР зобов'язав усі кооперативні центри виходити на зовнішній ринок винятково через правління «Центросоюзу», тобто споживчої кооперації⁶, що мала тоді основні регулятивні функції, підпорядковуючи інші організаційні форми кооперації. На території Польщі, судячи з листа представника «Вукоопспілки» до повпреда УСРР О.Я. Шумського, знаходилися «колишні» українські кооперативні центри: «Дніпросоюз», «Українбанк», «Централ», які представляло Бюро українських кооперативних союзів у м.Тарнові⁷. Вони виникли 1917 року, а деякі раніше, тому постала колізія: хто має бути визнаним представником української кооперації. «Вукоопспілка» радянської України, що репрезентував Д.Є. Кудря, перебрала на себе повноваження і функції основного закордонного представника української кооперації, про що й заявила 22 травня 1921 р. Її визнали повпредства та торгпредства УСРР. Зокрема, у квітні 1922 р. Уповнаркомзовнішторг інформував торгпреда УСРР в Австрії Ю.Коцюбинського про те, що «Вукоопспілка» має право зносин із «національною кооперацією», але її економічно-торговельна діяльність відбувається під наглядом наркомату зовнішньої торгівлі⁸. 17 березня 1922 р. Українська Економічна Рада при РНК УСРР уповноважила «Вукоопспілку» здійснювати експортно-імпортні операції через власні представництва та апарат Наркомзовнішторгу, а 22 вересня того ж року виникло її перше об'єднане представництво з Українбанком у Берліні⁹.

Відмова від методів воєнного комунізму й проголошення нового економічного курсу сприяло відродженню інших видів кооперації та їх спілок, що також прагнули реалізації продукції на зовнішніх ринках. Зокрема 17 березня 1922 р. засновано Всеукраїнський союз сільськогосподарсько-кредитної й кустарно-промислової й промислово-кредитної кооперації («Сільський Господар»)¹⁰. 27 червня 1922 р. його керівництво (голова – О.П. Діброва та члени правління В.М. Качинський, П.П. Любченко) звернулося до Х.Г. Раковського з проханням розглянути питання про надання права «Сільському Господарю» самостійного виходу закордон¹¹. 5 червня 1922 р., тобто за кілька тижнів до звернення правління «Сільського Господаря», Х.Г. Раковський, будучи наркомом закордонних справ, а не лише головою РНК УСРР, скликав нараду українських дипломатів: повпредів в Австрії Ю.М. Коцюбинського, Німеччині – В.Х. Ауссема, секретаря представництва Н.М. Калюжного, торгового представника УСРР за кордоном Ю.С. Новаковського. Вони обговорили питання про відносини між кооперацією й зовнішньоторговельними установами радянської держави, надавши кооперації «...широку ініціативу і можливість розвивати самодіяльність закордоном під загальним керівним контролем Зовнішторгу»¹².

13 березня 1923 р. ВУЦВК і РНК УСРР дали можливість українській кооперації самостійно здійснювати експортно-імпорتنу діяльність, видавши відповідний декрет¹³. Від проголошення права до офіційного юридичного оформлення пройшов майже рік. 26 серпня 1924 р. Мала президія ВУЦВКу обговорила постанову РПО СРСР № 82 щодо виходу української кооперації на зовнішні ринки та уповноважила «Вукоопспілку» і «Сільський Господар» займатися самостійно заготівлями сировини та її продажем закордоном¹⁴. Обидві кооперативні спілки, що конкурували між собою та мали суперечливі організаційно-функціональні відносини в Україні, отримали офіційне право юридичного оформлення представництв для здійснення зовнішньої торгівлі.

Представництво «Вукоопспілки» розпочало діяльність в Англії з листопада 1923 р., а 1 грудня відбулося засідання її правління у Харкові, на якому його голова А.Е. Геттлер запропонував «Сільському Господарю» та Українському кооперативному банку «Українбанк» створити об'єднане представництво української кооперації в Лондоні. 5 грудня 1923 р. вони уповноважили представника «Вукоопспілки» та «Українбанку» в Англії М.І. Меєровича організаційно оформити спільне представництво трьох кооперативних спілок, а наступного дня він просив Торгпредство СРСР в особі Х.Г. Раковського посприяти в отриманні дозволу британської влади на створення комерційного об'єднання української кооперації¹⁵.

Офіційний дозвіл місцевих органів влади й політична підтримка Торгпредства давали можливість акціонерному Московському Народному Банкові (МНБ) виступити гарантом українського кооперативного представ-

ництва перед англійськими кредиторами, а йшлося про 50 тис. фунтів стерлінгів (ф.ст.). 18 грудня 1923 р. М.І. Меєрович наважився написати Х.Раковському листа, в якому зазначив, що фірма «Грейдінгер і Керман» виявила готовність надати йому кредит 20 тис. ф.ст. під гарантії МНБ з розрахунку 6% річних¹⁶. Зазначимо, що російські кооперативні центри («Центросоюз», «Селосоюз»), засновники МНБ, перебрали його колишні активи, третина яких належала українській кооперації у 1918-1920 рр.¹⁷, тому його правління підтримало пропозицію М. Меєровича. 22 грудня 1923 р. Всеукраїнське об'єднане представництво української кооперації закордоном (Коопукр «Лімітед») було зареєстроване згідно з британським законодавством про акціонерні товариства за № 194/668¹⁸. Правління МНБ, довідавшись про реєстрацію Коопукру, засновниками якого тоді були «Вукоопспілка», «Сільський Господар» та «Українбанк», прирівняло їх до російських кооперативних спілок щодо прав надання кредиту. Враховуючи організаційне оформлення Коопукру в Лондоні, Х.Г. Раковський інформував 27 грудня 1923 р. Л.Б. Красіна та О.І. Рикова: «В інтересах залучення кредитів фінансування української кооперації, Торгделегатія в Лондоні дозволила Укркооперації відкриття самостійного Англолімітеда подібно Центросоюзу, Селосоюзу, Льюноцентру. Лімітед уже зареєстровано, позаяк має конкретні серйозні кредитні пропозиції фінансування вивозу яєць, масла, іншої сільгосппродукції. Прошу затвердити постанову Торгделегатії і дозволити вихід закордон об'єднаної української кооперації»¹⁹.

Установчі збори Коопукру відбулися 28 грудня 1923 р., на яких інтереси «Українбанку» представляв Ю.С. Новаковський, а «Вукоопспілки» та «Сільського Господаря» – М.Меєрович. Вони були співдиректорами, хоча основну оперативну-організаційну роботу виконував М.І. Меєрович. Офіс розташовувався в одній із кімнат МНБ, телеграфною адресою було обрано ключове слово «Ukrkoop», а поточний рахунок становив тоді 150 ф.ст. На посаду секретаря запросили М.І. Меленевського, який мав приступити до роботи з 1 січня з окладом 60 ф.ст. щомісячно²⁰. Основний капітал Коопукру 30 тис. ф.ст. розподілявся на 3000 акцій по 10 ф.ст. кожна, але це були лише цифри, а не реальні кошти, що гарантував МНБ. Власних оборотних коштів «Лімітед» не мав.

Для юридичного оформлення представництва необхідно було провести збори акціонерів, тому М.Меєрович виїхав до Харкова. 8 лютого 1924 р. він надіслав засновникам листа, в якому досить емоційно переказав його власні організаційні кроки. «По приїзду до Лондона, – наголошував Мойсей Ілліч, – я одразу звернувся до тов. Раковського і Новаковського з проханням надати мені підтримку в проведенні нашої практичної роботи з організації постачання яєць та допомогти нам також налагодити міцні зв'язки з нашими організаціями в Лондоні»²¹. Згадані дипломати виявилися своєрідними

дипломатичними лоббістами українського кооперативного представництва, хоча його створенню передувала банальна комерційна справа – організація збуту яєць закордоном. Засідання акціонерів відбулося 11 лютого 1924 р. в Харкові: «Сільський Господар» представляли П.П. Любченко й В.М. Качинський, «Українбанк» – Д.Є. Кудря й Хотовицький, «Вукоопспілку» – А.Е. Геттлер і М.Меєрович. Між Коопукром і кожним акціонером уклалися угоди, згідно з якими Лондонське представництво отримувало 3% від суми реалізації експортного товару, якщо продаж становив 150 тис. ф.ст., а збільшення загальної суми до 200 тис. ф.ст. давало Коопукру 2% комісійних²². Судячи з відгуку в пресі, це була перша нарада акціонерів Коопукру²³. По її завершенню його керівництво надіслало Х.Г. Раковському вдячного листа такого характеру: «Дорогий Христіяне Георгієвичу! Ми одержали вчора з Харкова слідує телеграфне повідомлення від тов. М.Меєровича: «Права виходу закордон одержані». Вчора ж, з кур'єром надійшов від т.Меєровича лист, в яким він пише, що всі в Харкові дуже вдячні Вам і Юді Соломоновичу за ту допомогу, яку Ви цілий час виявляли нашій кооперації і що з Вашого піддержкою наші товариші-кооператори в Харкові почувають себе сильними. Тов. Меєрович виїздить з Харкова 14-го ц.м., везучи з собою постанови Правління наших кооперативних центрів в справі лондонського Лімітеду та операційні плани. Найбільша праця очікується в області збуту яєць. Тут в Лондоні робота наладилась, поширюються зносини з фірмами. Англійська преса прихильно відгукнулася на заснування нашого Лімітеду. На днях надіємось провести першу закупку для «Сільського Господаря» (1600 тон суперфосфатів). З товариським привітом»²⁴.

Організаційне оформлення, що тривало два місяці, завершилось, хоча суперечки лише розпочинались. Вони з'явилися восени 1924 р. стосовно обговорення питання про доцільність самостійного виходу кооперації на зовнішні ринки. Політично-економічні застереження висловила колегія НК РСІ УСРР, спираючися на принципи монополії зовнішньої торгівлі. Дирекція Коопукру намагалася переконати офіційний Харків у необхідності ширшого представництва української кооперації, покликаючись на відповідні директивні листи та урядові постанови про дозвіл кооперативним центрам займатися експортно-імпортною діяльністю. «До нас надійшли чутки, – писав М.Меєрович до наркомату Робітничо-селянської інспекції, – що Колегія НК РСІ України порушує питання на засіданні Колегії 1 грудня ц.р. про доцільність самостійного виходу центрів української кооперації за кордон. Центри української кооперації «Вукоопспілка», «Сільський Господар», «Українбанк», постановою від 15 лютого 1924 р. союзної РПО одержали право безпосереднього виходу на закордонні ринки в межах та порядку, наданих Центросоюзу та Селосоюзу. Організаційно українська кооперація має більші переваги перед російською кооперацією за тих обставин, що у той час,

як Центросоюз та Селосоюз мають закордоном окремі один від одного представництва, окремі апарати, українська кооперація в особі «Вукоопспілки», «Сільського Господаря» та «Українбанку» об'єднані в одному представництві»²⁵. Думка директора Коопукру про перевагу єдиного представництва над окремими об'єднаннями російських кооперативних центрів змінювалася протягом 1920-х років залежно від обставин і ситуації. Він боявся ліквідації власного дітища, тому звертався до Х.Раковського за підтримкою. 22 листопада 1924 р. торгпред СРСР надіслав коротку резолюцію на листа М.Меєровича, адресувавши її Д.З. Лебедю та Я.М. Дуднику: «Я вважаю корисність роботи України в Лондоні без сумніву корисною. Однак вона могла бути ще більш корисною, якщо будуть ті заходи, про які звідси неодноразово пропонувалися товаришам українцям»²⁶. Черговий лист від Х.Раковського на підтримку Коопукру надійшов 31 грудня 1924 р., тобто виявився новорічним привітанням з нагоди першої річниці діяльності об'єднання. Радянський дипломат підтвердив доцільність його функціонування, тому що українська кооперація отримувала кредити з мінімальними річними відсотками, здійснювала збут продукції, укладала вигідні угоди з іноземними фірмами, мала експортні перспективи, конструктивні відносини з Торгпредством, отже рекомендував включити Коопукр до списку організацій з правом самостійного виходу на зовнішній ринок²⁷. Діяльність Х.Раковського, якого Москва покарала за принципову політичну позицію щодо формування унітарної радянської держави, національно-культурного розвитку, повноважень республіканських наркоматів, «заславши» до Лондона на дипломатичну службу²⁸, була справді проукраїнською, тому що він почував себе одним із фундаторів українського республіканського уряду.

Організаційна структура Коопукру в Лондоні віддзеркалювала його оперативну діяльність, а номенклатурні посади – відповідні внутрішні й комерційні функції. Кадровий склад, окрім перших трьох осіб на час створення, – М.Меєровича, Ю.Новаковського М.Меленевського – формувався впродовж першої половини 1924 р. Кожна посадова особа узгоджувалася з Торгпредством. Наприклад, 20 березня 1924 р. Х.Раковський затвердив власноручним підписом службову анкету друкарки і перекладачки Коопукру Д.В. Жук, а через рік Торгпредство вимагало її негайного звільнення. 3 липня 1924 р. просили призначити на посаду конторщика-рахівника А.К. Боддіна із щомісячним окладом 50 ф.ст., німецького підданого, інженера-техніка за освітою, який добре володів англійською й французькою мовами²⁹. До Коопукру «переманили» досвідченого бухгалтера «Аркосу» І.М. Гурвіча, хоча його керівник І.В. Боев був проти, тому вимагав повернути кошти за оформлення візи його колишнього співробітника³⁰. Кадри представництва формувалися винятково з «колишніх», тобто із політичних емігрантів чи тих, хто вимушено залишив батьківщину:

інтелігентів, службовців різних контор та установ. Наприклад, рахівник В.С. Васецький був родом із с. Ново-Аврамівки Хорольського району Полтавської губернії, походив із козацької родини, навчався у Катеринославському реальному училищі, Колегії Павла Галагана, на юридичному факультеті Київського університету, автомобільних курсах Михайлівського артилерійського училища, закінчив бухгалтерські курси при Київському комерційному інституті, а у грудні 1918 р. мобілізований до війська гетьмана П.Скоропадського, тому через півроку опинився в Німеччині³¹. Восени 1924 р. штат Коопукру в Лондоні був укомплектований: директор, заступник директора, секретар, технік по імпорту, технік по експорту, бухгалтер, помічник бухгалтера, друкарка, кур'єр, два рахівники, фахівець із продажу яєць, тобто 13 осіб. Їхнє щорічне утримання у 1924/25 р. становило 7200 ф.ст., з них зарплатня – 4980, оренда помешкання – 660, поштово-телеграфний зв'язок – 600, відрядження – 480 ф.ст.³².

16 листопада 1924 р. Торгпредство СРСР, тобто ще за перебування Х.Раковського, розпорядилося видати преміальні співпрацівникам Коопукру з нагоди наближення нового року й першої річниці від його заснування: для тих, хто працював півроку і більше – не більше півмісячного окладу, решти – однотижневий оклад. Зарплатня співпрацівників залежала від посади: керівництво отримувало від 50 до 70 ф.ст., хоча просили призначити М.Меєровичу 100 ф.ст., а технічному персоналу – від 25 до 35 ф.ст. Пропущені без поважних причин дні не оплачувались.

Улітку 1925 р. існували таблиці середнього прожиткового мінімуму в європейських країнах, визначених постановами РНК СРСР, тобто для розрахунку зарплат працівників дипломатичних і торгових представництв. В Англії він становив 15 ф.ст., Німеччині – 55 дол., Франції – 60 дол., Італії – 48 дол., а США та Канаді – 100 дол.³³. Підйомні не видавались, якщо співпрацівник пропрацював менше року. Ніхто добровільно не хотів залишати роботу в Коопукрі, на офісному фасаді будинку якого значився напис: «Ukrainian cooperatives Limited». Його директором з окладом 52 ф.ст. був М.Меєрович з «домашньою освітою», колишній член «Бунду», фактичний організатор українського кооперативного представництва у Лондоні, під керівництвом якого працювала інтернаціональна група фахівців: українці, євреї, німці, британці. Він мав службові паспорти – №107 від 21 березня 1923 р., №198 від 26 серпня 1924 р., а 2 лютого 1925 р. просив Торгпредство подовжити йому візу.

Змінювалися торгпреди в Англії (Х.Г. Раковський, М.І. Хлопьянкін, Л.М. Хінчук), але залишався постійним кадровий склад Коопукру в Лондоні. Наприклад, 1 квітня 1927 р. продовжували працювати М.Меєрович, В.Васецький, А.Боддін, М.Меленевський, М.Горбенко, І.Гурвіч, Ф.Шарп, однак 24 травня того ж року на бланкові Коопукру з'явився рукописний

напис: «Підлягають звільненню». До списку потрапили А.Боддін, Н.Горбенко, В.Васецький, а також Р.Бронштейн, Ф.Шарп, Р.Крис, Е.Селл³⁴. Переважно вони працювали й надалі, тому що керівний склад у червні 1928 р. був майже без змін, хоча не значився у кадровому списку В.Васецький, а решта, навіть окремі британці, залишилися до початку 1930 р.

Основним організатором роботи Коопукру був М.І. Меєрович, який писав службові листи, підписував комерційну документацію, складав доповідні записки, захищав інтереси й самостійницьке існування представництва української кооперації закордоном. Так, упродовж 1923/24 р. секретаріатом Коопукру відправлено 2709, 1924/25 р. – 6194, 1925/26 р. – 5309 листів, а також 413 телеграм у 1923/24 р., 918 – 1924/25 р., 726 – 1925/26 р., щодо різних питань³⁵. Відбулися «генеральні збори» акціонерів: 30 квітня та 31 липня 1925 р., 26 січня і 9 грудня 1926 р. Їх також організували співпрацівники Коопукру, а участь у їх засіданнях брав М.Меєрович.

Важливим джерелом для розуміння статусу і повноважень Коопукру є листування його директора з акціонерами. 15 листопада 1924 р. М.Г. Бляхер («Українбанк»), М.К. Ветошкін («Вукоопспілка»), А.Е. Геттлер («Книгоспілка»), П.Є. Шніпко і Л.С. Гохман («Сільський Господар»), Ю.Ю. Ярослав («Кустекспорт»), прийнявши нових акціонерів – «Книгоспілку», «Добробут», «Коопстрах» та «Кустекспорт», заснували Бюро управління представництвами української кооперації закордоном, яке очолив М.Г. Бляхер³⁶.

У березні 1925 р. до акціонерів приєдналося Всеукраїнське кооперативне товариство по збуту й експорту продукції птахівництва («Кооптах»), засноване 13 серпня 1924 р.³⁷. Склад Бюро акціонерів формували керівники кооперативних спілок та їхні заступники, але найбільше акцій мав «Українбанк». Голова його правління, а ним був М.Г. Бляхер³⁸, очолював Бюро акціонерів представництв української кооперації, хоча існувала ще й Рада, до якої входило по два представники від кооперативної спілки. У вересні 1928 р. його очолював Д.Є. Кудря, а засновниками було 10 кооперативних центрів, хоча «Вукоопспілка», «Сільський Господар» та «Українбанк» мали 75% представництва, тобто вирішальний контрольний пакет³⁹.

Відносини Коопукру з російськими кооперативними центрами, що розпочалися з їх матеріальної підтримки по лінії МНБ, хоч і мали конкурентну основу, однак не були конфліктними. Обороти «Центросоюзу» становили у 1924/25 р. 30 млн. крб., а «Селосоюзу» – 60 млн. крб., тому змагатися з ними було справою марною. Ю.С. Новаковський, звертаючи увагу на цю обставину, лише сподівався на п'яту частину російських оборотів, тому вважав доцільним створення при кожному українському кооперативному центрі експортно-імпортного бюро. 30 листопада 1925 р. М.Бляхер інформував М.Меєровича про те, що МНБ погодився на представництво України в дирекції цього акціонерного банку і просив його не робити гучних заяв про розпуск представ-

ництва через відсутність належних оборотних коштів. Обсяги експорту української кооперації зростали, а витрати на утримання Коопукру зменшувалися (до 2% від загальної суми обороту), тому в листах М.Меєровича до Бюро акціонерів ця проблема була ключовою. Його керівництво хотіло заспокоїти представництво в Лондоні. «Дуже складно змусити Вукоопспілку і Сільський Господар експортувати тоді, – наголошував М.Бляхер, – коли це для них невигідно. Я особисто вважаю, що питання треба буде ув'язувати так, що експорт має бути ув'язаним із нашим імпортом, точніше, що організація може імпортувати тоді, коли будуть відповідні експортні операції»⁴⁰.

На чужих кредитах, не маючи власних оборотних коштів, було важко розвинути належний експорт та імпорт продукції української кооперації. Наприклад, усі товари, куплені для «Вукоопспілки» в Англії, придбано на 90% під гарантії МНБ. Керівництво шукало оптимальні форми для поліпшення справ. 16 листопада 1925 р. відбулися чергові загальні збори Бюро акціонерів, що винесли дивне рішення: «Уважати необхідним відокремлення експортно-імпортних операцій кооперативних центрів України від змішаних товариств союзного масштабу із залишенням за українською кооперацією права самостійного їх проведення»⁴¹. Експортна діяльність українських кооперативних центрів відбувалася самостійно, а не винятково через апарат Коопукру, почасти заготівлі сировини в Україні здійснювалися на кошти союзних і республіканських відомств. Перешкодою було ліцензування, тобто видача права на вивіз товару за кордон країни, що зосереджувалося в Уповнаркомзовнішторгу. Існували й інші причини, що досить відверто і вичерпно виклав М.Меєрович у листі до М. Бляхера від 2 грудня 1925 р. Він наголошував, що відносини між Коопукром та його засновниками є «ненормальними», оскільки ніхто матеріально не підтримує «Лімітед», принцип акціонерного товариства не діє, немає правління, а лише директор, який тільки виконує конкретні доручення кооперативних центрів, відповідає за справи об'єднаного представництва при безвідповідальності акціонерів. Акції кооперативних спілок були на папері, а реальними лише дві: по 10 ф.ст., що належали М.Меєровичу та Ю.Новоковському⁴². Висновок директора був сумним: «...кожна організація вважає Лімітед як абсолютно самостійну комісійну контору закордоном», між якими панувала «спільна недовіра», тому варто було б мати окремі представництва, що формували б колегію. Тобто він теж зрозумів необхідність існування самостійних представництв кооперативних центрів.

Представництво української кооперації у Берліні, що виникло значно раніше від Коопукру, за організаційним статусом належало до об'єднаного представництва української кооперації, тому підпорядковувалося Бюро акціонерів. 11 березня 1925 р. до Берлінського об'єднаного представництва української кооперації (Укркооп) приєдналися «Книгоспілка», «Кустекспорт», «Кооптах», «Добробут», тому його баланси станом на 1 січня пере-

глянули, змінили рахівництво, розподілили загальну суму організаційних витрат (26562 крб.) між новими акціонерами. Категоричним виявилось рішення зборів акціонерів: «Уважати за доцільне установити тверде правило, що жодна з організацій, що входить до складу закордонних представництв, не має права переводити свої експортні операції повз Укркоопу або Коопукру»⁴³. Аббревіатура вирізнялася між ними, але штатні посади були однотипні та уніфіковані, навіть кількісно співпадали – 14 осіб. Щомісячний кошторис Укркоопу становив 2700, а річний – 32400 дол. «Уважати за потрібне, – наголошувалося в рішенні зборів акціонерів від 11 березня 1925 р., – установити, зазвичай, що заступником завідувача закордонного представництва української кооперації, як в Лондоні, так і Берліні, може бути призначено лише таку особу, яка має довіреність від усіх акціонерів представництв»⁴⁴. Роботою Укркоопу в Берліні керував Могилянський з посадовим окладом 250 дол., а 27 жовтня 1925 р. його заступником затвердили Кункеля, направили також нового співпрацівника М.М. Волошина. У Берлінському представництві Укркоопу працював М.В. Порш, колишній український есер-боротьбист, який просив 23 березня 1926 р. списати з нього борг 1000 марок, витрачених на лікування, але його прохання відхилили⁴⁵. Саме тоді було відкликано до Харкова Могилянського, а на його місце призначено Ісаєва. Діяльність представництва Укркоопу була перевірена особисто М.Г. Бляхером, звіт якого заслухало Бюро акціонерів 12 вересня 1926 р. Збори винесли також кадрові рішення: «Уважати за необхідне відкликати із Берліна на Україну юрисконсульта, він же й зав. експортною частиною т. Порша Миколу Володимировича, авансуючи його по переїзду на Україну за рахунок Укркоопу в розмірі до 2000 марок з тим, що по приїзді на Україну йому буде представлена робота у Вукоопспілці або Вукоораді»⁴⁶. Про реорганізацію Укркоопу тоді не йшлося. Воно проіснувало до кінця 1920-х років, тому що у січні 1929 р. голова Бюро акціонерів Д.Кудря звертався до Укркоопу в Берліні з різними листами.

Окрім існуючих двох представництв, була ідея створити закордонне представництво української кооперації в Канаді, яку доручили реалізувати тамтешньому представникові «Українбанку» І.Ю. Кулику, навіть виділили йому 1000 дол., але з того нічого не вийшло⁴⁷. Для відкриття будь-якого закордонного представництва в Америці необхідно було мати щонайменше 500 тис. американських доларів статутного капіталу, тому 28 листопада 1924 р. він відповів: «Дуже прикро, що не налагодилась у нас справа з відкриттям філії. Будемо чекати зміни ситуації»⁴⁸. Формально можна було б відкривати представництва у тих країнах, з якими СРСР мала дипломатичні й торгові відносини, оскільки організаційною основою могло стати торгпредство, але оперативний зв'язок з американським континентом української кооперації видавався сумнівним. Його бракувало навіть

Берлінському представництву. Зокрема 31 серпня 1929 р. представник Укркоопу в Берліні звернувся до Бюро акціонерів у Харкові з претензією на те, що «...українські кооператори майже не бувають за кордоном (навіть на засіданнях Центрального Комітету Кооперативного Альянсу)»⁴⁹. Російські представники, на переконання керівника Укркоопу «т. Жмурка», бували десятки разів, а для представників «Сільського Господаря», «Вукоопспілки», «Добробуту», яких постійно запрошували, чомусь бракувало валюти.

Наприкінці 1920-х років помітно загострилися відносини між окремими закордонними представництвами російських та українських кооперативних центрів. 28 грудня 1928 р., тобто рівно п'ять років від заснування Коопукру в Лондоні, М.Меєрович звернув увагу голови правління «Сільського Господаря» О.В. Одинцова на появу німецькою мовою брошури «Сільсько-господарська кооперація в Радянському Союзі», видану російським «Селосоюзом», представивши лише 9 кооперативних спілок РСФРР, а про Україну – жодного слова. Він уважав неприпустимим подібне видання, тому що в брошурі про кооперацію СРСР не згадувалося про «Добробут», «Кооптах», «Сільський Господар» та інші українські спілки⁵⁰.

Міжкооперативні суперечки перекинулися також на протистояння між Коопукром і «Аркосом Лімітед», правління якого очолював Г.Я. Коновець. Зокрема 7 червня 1927 р. «Аркос», що підлягав ліквідації, передав товари української кооперації для реалізації «Центросоюзу», а не Коопукру. На зауваження представника Коопукру цей так званий уповноважений Укрзовнішторгу відповів досить категорично: «...українська кооперація не повинна взагалі існувати за кордоном і що йому потрібна велика фірма, яка б працювала для нього, а не український кооперативний Лімітед»⁵¹. Про це М.Меєрович повідомив М.Бляхера. Не випадково його не включили до складу Бюро експортерів продукції, що швидко псується, створеного російськими кооперативними центрами від імені СРСР. Голова Бюро експортерів М.Л. Шостак заспокоював М.Меєровича тим, що відсутність представника української кооперації не є зневагою до неї чи персонально до очільника Коопукру. Натомість сам М.Меєрович пов'язував цю прикрість з персональною позицією «так званого представника українського Наркомторгу в Лондоні»⁵², тобто з Г.Я. Коновцем. 11 лютого 1929 р. М.Меєрович написав листа представникові «Сільського Господаря» в Коопукрі Л.С. Гохману, в якому виклав своє ставлення до німецькомовної брошури про сільськогосподарську кооперацію СРСР, відносини кооперативних центрів України і Росії. «Я знаю добре т. Ратнера, – наголошував М.Меєрович, – та його об'єктивність щодо української кооперації за кордоном. Його об'єктивність стосовно нас також цілком зрозуміла з випущеної ним брошури німецькою мовою про сільськогосподарську кооперацію СРСР, про яку я Вам писав деякий час тому.

Я тут протягом 5-ти років, витримуючи боротьбу майже зовсім один без належної навіть допомоги з боку Харкова, з усілякими випадками з усіх боків, кому тільки не лінки, на наше самостійне існування. Роблю я це тому, що знаю з тривалої практики, скільки десятків тисяч фунтів ми, завдяки нашому самостійному існуванню, зберегли і створили для української кооперації і разом з тим для нашої економіки всього Союзу. Масло, бекон, бита птиця, м'ятна олія, мед, різний експорт. Якщо взяти ці кілька прикладів та оглянутися назад – які досягнення ми маємо завдяки самостійному існуванню української кооперації закордоном»⁵³. Він уважав, що спільний лист Л.С. Гохмана і Ратнера про створення представництва у Парижі означав також перший крок на шляху до об'єднання двох республіканських кооперативних центрів, навіть до «злиття» Коопукру та «Селосоюзу». Насправді система сільськогосподарської кооперації, що існувала впродовж непу, була приречена на реорганізації та фактичну ліквідацію в умовах масової колективізації сільського господарства. Вибудовувалася зовсім інша система заготівель і збуту продукції через державні заготівельні контори.

Ліквідація Коопукру відбулася впродовж лютого-березня 1930 р.: 15 лютого була звільнена Н.І. Горбенко, яка повернулася в Україну влітку через сімейні обставини, а бухгалтера М.І. Гурвіча перевели з 1 березня на роботу в «Селосоюз». Засновники Коопукру М.І. Меєрович і М.І. Меленевський залишилися для остаточної ліквідації об'єднаного представництва. Залишок товарів передавався «Аркусу», «Селосоюзу», «Русско-Британському зерновому обществу в Лондоне», Торгпредству СРСР в Гамбурзі, а архів Коопукру передано у Харків⁵⁴.

Досвід організаційно-функціональної діяльності спільного закордонного представництва українських кооперативних центрів у Лондоні та Берліні переконливо свідчив про необхідність створення окремих представництв, якими були російські «Центросоюз» та «Селосоюз», однак для самостійного представництва Україні бракувало коштів, а головне – політичної підтримки. Центральні кооперативні спілки в Україні виникли тоді, коли почали діяти союзні дипломатичні й торгові представництва, тому єдиною можливою умовою було лише спільне представництво, хоча активність експортно-імпоротної діяльності «Кооптаху» чи «Добробуту» залежала від багатьох фінансово-економічних факторів: наявності дешевих кредитів, власного заготівельного апарату в Україні, якості та стандартності сільськогосподарської експортної продукції, системи дозволів, державної монополії зовнішньої торгівлі. Представництва української кооперації в Англії та Німеччині, що діяли впродовж 1922-1930 рр., становили конкуренцію для державних зовнішньоторговельних структур, оскільки кооперативний експорт не обмежувався лише Коопукром та Укркоопом в Лондоні й Берліні.

- ¹ Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині ХХ – на початку ХХ століття. – Черкаси, 2008. – 432 с.; Фареній І.А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина ХІХ–ХХ ст.). – Черкаси, 2003. – 144 с.
- ² Витанович Ілля. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – 1076 с.
- ³ Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995. – 216 с.
- ⁴ Паскаленко В.Є. Заможне селянство в сільськогосподарській кооперації України (1921-1929 рр.): соціально-економічний аспект: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
- ⁵ Виноградский Н.Н. Буржуазные гипотезы развития нашей внешней торговли и советская действительность // Плановое хозяйство. – 1927. – №12. – С. 162-170; Курц Б. Рынки Украины и Ближнего Востока, как проблема развития хозяйства УССР // Хозяйство Украины. – 1926. – №5-6. – С. 93-100.
- ⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 271. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 40.
- ⁷ Там само. – Ф. 423. – Оп. 3. – Спр. 33. – Арк. 1.
- ⁸ Там само – Спр. 74. – Арк. 84.
- ⁹ Споживча кооперація України. – К., 1965. – С. 53.
- ¹⁰ Марочко В.І. Назв. праця. – С. 101.
- ¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 37.
- ¹² Там само. – Ф. 3692. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.
- ¹³ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1923. – №24. – Ст. 266.
- ¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3040. – Оп. 40. – Спр. 291. – Арк. 42.
- ¹⁵ Там само. – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.
- ¹⁶ Там само. – Арк. 10
- ¹⁷ По Всеукраїнських кооперативних центрах // Сільський Господарь. – 1924. – №15. – С. 17.
- ¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 12.
- ¹⁹ Там само. – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 43.
- ²⁰ Там само. – Арк. 59.
- ²¹ Там само. – Арк. 65.
- ²² Там само. – Арк. 97.
- ²³ Українська кооперація закордоном // Сільський Господарь. – 1924. – №3-4. – С. 21-22.
- ²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 83.
- ²⁵ Там само. – Арк. 190.
- ²⁶ Там само. – Арк. 191.
- ²⁷ Там само. – Арк. 226.
- ²⁸ Волковинський В.М. Християн Раковський. Політичний портрет. – К., 1990. – 266 с.

- ²⁹ ЦДАВО України – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 223.
- ³⁰ Там само. – Спр. 6. – Арк. 10.
- ³¹ Там само. – Спр. 7. – Арк. 223.
- ³² Там само. – Спр. 2. – Арк. 39.
- ³³ Там само. – Спр. 6. – Арк. 71-72.
- ³⁴ Там само – Спр. 14. – Арк. 78.
- ³⁵ Там само. – Спр. 3. – Арк. 12.
- ³⁶ Там само. – Спр. 2. – Арк. 3.
- ³⁷ Марочко В.І. Назв. праця. – С. 110.
- ³⁸ Звіт за третій операційний рік (з 1 жовтня 1924 року – 30 вересня 1925 р.). – Харків, 1926. – 86 с.
- ³⁹ ЦДАВО України. – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 4.
- ⁴⁰ Там само. – Арк. 141.
- ⁴¹ Там само – Арк. 89.
- ⁴² Там само. – Арк. 108.
- ⁴³ Там само. – Арк. 38.
- ⁴⁴ Там само. – Арк. 39.
- ⁴⁵ Там само. – Арк. 164.
- ⁴⁶ Там само. – Арк. 186.
- ⁴⁷ Там само. – Спр. 1. – Арк. 277.
- ⁴⁸ Там само. – Арк. 397.
- ⁴⁹ Там само. – Ф. 335. – Оп. 1. – Спр. 326. – Арк. 1.
- ⁵⁰ Там само. – Спр. 325. – Арк. 185.
- ⁵¹ Там само. – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 244.
- ⁵² Там само. – Арк. 344.
- ⁵³ Там само. – Арк. 361
- ⁵⁴ Там само. – Спр. 6. – Арк. 178

Статья посвящена изучению особенностей деятельности заграничных представительств украинских кооперативных обществ в 1920-е годы.

Ключевые слова: кооперация, кооперативные союзы, Коопукр. УССР

The article is devoted to features of activity of foreign representations of Ukrainian cooperative organizations in 1920-th.

Key words: cooperation, cooperative organizations, Коопукр, USSR.